

PAVELDĖJIMO INSTITUTAS BALTŲ PAPROTINĖS TEISĖS ŠALTINIUOSE
(XII–XIV a.)

Regina Gelumauskienė *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 39
Elektroninis paštas tistk@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. birželio 22 d., parengta spausdinti 2006 m. spalio 25 d.

Santrauka. Baltų paprotinės teisės šaltinių yra nedaug. Tiesioginių šaltinių neišliko, todėl prūsų teisės šaltiniai: Christburgo sutartis (1249 m.), Pamedės teisynas (1340 m.), žemės užrašymo dokumentai mums suteikia žinių apie galias tradicijas turėjusią paprotinę baltų teisę. Popiežiaus kurijos ir Kryžiuočių ordino riterių puolimams prūsai ir lietuviai atkakliai priešinosi. Gindami savo kraštą nuo kryžiuočių jie pirmiausia stengėsi išsaugoti savo teises tiek į nekilnojamąjį, tiek į kilnojamąjį turtą: laisvai juo disponuoti, paveldėti ar kitais leistiniais būdais jį įgyti. Išlikusiuose rašytiniuose dokumentuose prūsų paprotinė teisė dėl sintezės su vokiečių teise galbūt ir įgavo svetimą juridinę formą, bet daugelis paprotinės teisės nuostatų buvo išsaugotos.

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į baltų suvoktas bei gintas vertybes, išryškinami paveldėjimo instituto bruožai amžius gludintoje jų paprotinėje teisėje ir skirtumai nuo vokiečių teisės.

Pagrindinės sąvokos: baltų teisės šaltiniai, paprotinė teisė, paveldėjimo institutas.

IVADAS

Lietuva negali pasidžiaugti rašytinių šaltinių iš pirmųjų savo valstybės gyvavimo šimtmečių gausa. Gedimino diplomatijos dokumentai [1]: laišakai, sutartys, išsamiai tyrinėti, bet juose apie tuomet taikytą teisę sužinome tik tai, kad bus „sprendžiama pagal paprotį“. Tyrinėjami pasipriešinimo kryžiuočiams kovų kronikas, randame skurdžių žinių ir įvairių interpretacijų apie baltų buitį, tikėjimą, saugotas vertybes. Dėl to meto rašytinių šaltinių apie Lietuvos etnines žemes (kaip dabar jas apibrėžiam) menkumo tik analizuodami prūsiškuosius šaltinius galime rasti daug sąsajų.

Povilas Pakarklis įrodinėjo prūsus esant tais pačiais lietuviais, tik pavergtais kryžiuočių. Jis cituoja Bremoniškį, kuris rašo, kad „Žemija (Semland) susisiečia su Rusija ir lenkais ir gyvenama žemių arba prūsų, kurie esą žmogiškiausi žmonės, teikia pagalbą tiems, kuriuos jūroje užpuola piratai ir ištinkančios šiaip kokios nelai-

mės“ [2, p. 15]. Prūsų paprotinės teisės studija – tai ne tik teisinio palikimo pagerbimas, bet ir lietuviškosios teisės ištakų paieška.

BALTIŠKOJO PRADO BEIEŠKANT

Pamedės teisyno, unikalaus prūsų paprotinės teisės šaltinio, priimto prūsų susirinkime 1340 metais, originalaus rankraščio nėra. Šio teisyno tyrinėtojams nuo XIX a. antros pusės buvo žinomi dešimt jo nuorašų, kurie indeksuoti pagal metus ir atradėjus: 1-asis (W – 1433 m.), 2-asis (S – XVI a.), 3-iasis (R – 1561 m.), 4-asis (O – 1593 m.), 5-asis (H₁ – XVII a.), 6-asis (H₂ – XVII a.), 7-asis (N – XV a. pradžia), 8-asis (G – XVI a. pabaiga), 9-asis (P – XVI a.), 10-asis (Y – 1590 m.) [3, p. 8]. Šis teisinis dokumentas nūdienos Lietuvos teisininkų ar istorikų mažai analizuotas, nėra ir atskiros studijos.

Vokiškoji istoriografija ignoravo šį teisyną, nes jis neigia mitą apie pakrikštytą atsilikusią barbarų gentį. Vis dėlto 1866 metais Paulus Labandas išleidžia „*Jura Prutenorum saekulo XIV condita nuns primum e libris manuscriptis*“. Šis leidinys reikšmingiausias kaip vienas

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedros lektorė.

iš pirmųjų ir tiksliausių nuorašų publikacijų, kuriomis naudojosi vėlesni autoriai. Deja, prūsiškoji tematika vokiečiams skaudi ir dabar, tik, žinoma, jau kitu – praradimo aspektu, ir jiems svarbesnė vokiškoji to krašto istorija ir palikimas.

Sovietinė istoriografija, siekdama savų tikslų – pateisinti invaziją ir įrodyti išvaduotojišką misiją, ėmėsi domėtis ikivokiškąja Prūsijos krašto istorija ir jos kultūriniu bei teisiniu palikimu. Vladimiro Pašutos studijoje „Pamedė“ („Pomezanija“), išleistoje 1955 metais Maskvoje, pateikiama trumpa Pamedės krašto istorija, P. Labando nuorašo vokiškas tekstas su rusišku vertimu bei paaiškinimais, taip pat vėlesnė teisyne nuorašo redakcija [4].

Po Antrojo pasaulinio karo vakarinei Prūsijos teritorijai atitekus Lenkijos valstybei, jų istorikai irgi susidomėjo šio krašto praeitimi. 1963 m. Torūnėje išleidiama „*Jura Prutenorum*“. Šiame leidinyje trumpai charakterizuojami išlikę nuorašai, jų leidėjai ir priede išspausdintas Prūsų teisyne tekstas lenkų ir vokiečių kalbomis. Tekstas sudarytas daugiausia remiantis P. Labando publikacija, bet naudotasi ir V. Piersono, V. Pašutos publikacijomis bei kita medžiaga, kurią indeksavo H. Kozlovska [3, p. 24].

Lietuviškąją istoriografiją galime pradėti nuo teisininko Povilo Pakarklio, kuris, rašydamas apie kryžiuočių ordino užkariavimus Prūsijoje, pateikė ir Senojo prūsų teisyne P. Labando nuorašo vertimą į lietuvių kalbą, aptarė teisyne galiojimo, taikymo ir jo sietinumo su paprotine baltų teise aspektus [2]. Bet tik išleidus šią knygą buvo uždrausta ją platinti. Motyvas – neleisti visuomenei susipažinti su šioje knygoje skelbiamomis tiesomis – buvo būdingas sovietmečio dvasiai: kryžiuočiai nukariautose ir pavergtose baltų ir slavų žemėse įkūrė savo valstybę, kurią paveldėjo vokiečiai prūsai ir paverė Prūsiją vokiškojo imperializmo tvirtove, o Antrąjį pasaulinį karą laimėjusios tautos ją sugriovė ir valstybę panaikino, „todėl nedera priminti panaikintos valstybės istoriją, nors ji ir būtų panaši į nekrologą“ [5, p. 7]. Be to, neįtikio ir tai, kad, Povilo Pakarklio požiūriu, senovės prūsai buvo lietuviai, sunaikinta tik viena kita tarme kalbėjusi tautos dalis, o kita dalis didvyriškai kovojo su kryžiuočiais. Buvo manoma, kad knygos tekstas gali sukelti tautinės aistras. Ir sovietinė, ir dabartinė istoriografija labiau domisi Mažosios Lietuvos istorijos ir kultūrinio palikimo tyrinėjimais, bet tai – vėlesnio laikmečio mūsų kultūros dalis.

Kitas teisės istorikas Vytautas Andriulis viename iš straipsnių pateikė Pamedės teisyne surašytos baudžiamosios teisės ir proceso analizę, vadovaudamasis romėnų teisės sistema, nusikaltimus teisyne grupavo į valstybinius, turtinius nusikaltimus bei nusikaltimus asmeniui ir atskleidė atsakomybės už padarytus pažeidimus ypatybes, priklausančias nuo to, valstybės ar asmens interesas gintas kryžiuočių organizuotose teismuose [6].

Straipsnyje, žvelgiant per baltų pasaulėžiūros prizmę į teisinių normų turinį, bandoma rasti paprotinės teisės tradicijos ir jos taikymo ištakas. Labiausiai sudomino (P. Labando nuoraše įvardintas 128^a straipsniu) [3, p. 61] priedas parašėte, kaip laisvieji prūsai, hohensteinai-

niečiai, teismo posėdžiuose (*land dingh*) vartoja šią priesaikos formulę: „Aš laikausi šito mūsų prūsiško teismo taip giliai, kaip gilus Gilbingas, taip vertinu jį aukštai, kaip yra aukštas ažuolas, taip tvirtai jo laikausi, kaip tvirtas akmuo: ar tai būtų teisybė, ar neteisybė“ [2, p. 250]. Lietuviškųjų prūsų pagarbą savo senovinei teisei rodo XV a. pradžios vieno nežinomo pamokslininko skundas, jog prūsai nesinaudoja krikščioniškąja teise ir prisiekia senoviniu būdu – kaklu.

Kadangi kiekviena visuomenė modeliuoja pasaulio sąrangą priešpriešų pagalba, tai jų kiekį ir hierarchiją lemia išsivystymo lygis. Pirmykštėse dualistinėse visuomenėse ypač svarbus vaidmuo tenka priešpriešoms aukštai-žemai. Senojoje baltų pasaulėžiūroje išryškėja ir tarpinė grandis. Aptariant šią formulę, akivaizdžiai pastebima priešprieša *giliai* kaip Gilbingas¹ – tai galėjo reikšti vandens, kaip šventos esybės, kuri turi amžinumo, negrižtamumo, simbolių. Prie jūros gyvenantys vakarų baltai mirusiųjų palaikus sudegintus, kartais nedeigintus paleisdavo į vandenį, be to, vakarų areale laidojami beveik visada buvo prie didesnio vandens telkinio [7, p. 30]. Ažuolas (*aukštai* kaip ažuolas), kuris baltų tikėjimuose buvo laikomas ne tik šventu, bet gyvybės, amžinumo simboliu, jungiančiu du pasaulius – dangų ir žemę. Ir tarpinė grandis – *tvirtai*, kaip akmuo, kurio ritualinė reikšmė praeityje neabejotina, kuris „be kraujo“, „be šaknelių“, nedegantis, net velnias norėjęs jame paslėpti ugnį [7, p. 31], kaip byloja etiologinės sakinės. Baltai įdvasino gamtos jėgas ir jos reiškinius, jiems dar nesuteikdami antropomorfiško pavidalo, jie dar buvo išlaikę gilią jauseną, jog žmogus yra žemės pagimdyta kosmoso dalelė. Popiežius Inocentas IV, apibūdindamas Mindaugo laikų Lietuvą, tvirtino, kad ji gyvena pagal gamtos dėsnius [8]. Daug žinių randame ir Simono Grunau Prūsijos kronikoje [9], tyrinėtoje Jono Yčo [10], kurioje pateikiama, kaip baltai suvokia pasaulį ir gamtą, aptariamą svarbūs ir prūsams, ir lietuviams istoriniai momentai. Prūsų teisės šaltiniai yra ir lietuvių paprotinės teisės dalis, todėl juos reikėtų tirti kaip mūsų savasties dalį.

PRŪSIŠKOSIOS IR VOKIŠKOSIOS TEISĖS KOEGZISTENCIJA

Prūsų ir lietuvių žemės traukė Popiežiaus kurijos dėmesį. Čia padėjo galvas tokie garsūs jos pasiuntiniai, kaip vyskupai Vaitiekus Adalbertas (997 m.) ir Brunonas (1009 m.). Popiežiaus kurijos ir Ordino riterių puolimai sulaukė atkaklaus prūsų ir lietuvių pasipriešinimo. Šv. Adalberto biografijoje, rašytoje 999 metais, sakoma, kad prūsai, artindamiesi prie jo, šaukė: „Mus ir visą valstybę, kurios vartai (anga) mes esame, valdo bendras įstatymas ir viena gyvenimo tvarka. O jūs gi, kurie esate kito ir nežinomo įstatymo, jei šią naktį nepasitrauksite, tai rytoj neteksite savo galvų“ [2, p. 99]. Šis trumpas už-

¹ Gilbingu vadinamas ežeras tarp *Passargės* upės dešiniojo kranto ir Hohensteino (dabar Lenkijos teritorija), bet tai tuo pačiu gali reikšti kaip *nomen proprium*, taip pat kaip ir *appellativum*.

rašas liudija ne tik apie organizuotą visuomenės darinį, bet ir prūsų turėtą ir labai brangintą savo teisę.

X a. Prūsija jau buvo politiškai gana vientisa šalis, valdoma diduomenės, kuri valdė žemę, turėjo įtvirtintas gyvenvietes, susiformavusį šeimos individualios kilnojamosios ir nekilnojamosios nuosavybės paveldėjimo institutą. Mindaugo ir jo įpėdinių supratimu, valstybė buvo didžiojo kunigaikščio, jo šeimos nuosavybė. Valdovo šeima (giminė) tarsi buvo visi krašto gyventojai. Šeimų papročiai, kurie gyvavo ilgą laiką, tapo valstybės teisiniu pamatu.

Kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais, užkariavę prūsų ir kitas baltų žemes, iš dalies paliko galioti paprotinę teisę, jei tai nesudarė teisinės kolizijos, netrukdydė vokiečių įvedamai tvarkai ir valstybinei organizacijai. Pamedės teisyne vietinė paprotinė teisė galbūt įgavo vokiečių teisės juridinę formą, bet daugelis prūsų paprotinės teisės bruožų jame išliko.

Įrodymas gali būti Prūsijos valstybėje kartu paplitusi Kulmo teisė. Šis pavadinimas susijęs su Kulmo privilegija, išduota 1233 metais Kulmo ir Torūnės miestams. Kulmo privilegija antrą kartą buvo išduota 1251 metais ir vėliau buvo suteikta kitiems Prūsijos miestams. Siauroje Baltijos jūros pakrantėje paplito Liubeko teisė. Prūsijos miestų įstojimas į galingą Hanzos sąjungą, taip pat ryšiai su Liubeko, o kai kuriuose miestuose su Magdeburgo teismu buvo ta grandis, kuri jungė kryžiuočių valstybę su dideliais Vokietijos miestais.

Vokiškųjų kolonistų teisės užtikrintos vadinamąja Kulmo teise, pagal kurią jiems valdyti buvo duodamos žemės. Kulmo teisė buvo suteikiama pirmiausia Kulmo ir Torūnės miestams, vėliau kiek pakeista buvo įdiegta žemietijose (kaimų srityse). Kulmo teisė yra vadinama didžiąja chartija (*magna charta*) Kryžiuočių ordino valstybėje: ji teikė daug teisių jos turėtojams, reikalavdama mažai pareigų [2, p. 64]. Pagal šią teisę jie privalejo ginti užkariautas šešias provincijas (Žemiją, Natangiją, Varmiją, Bartiją, Pagižonis ir Pamedžionis) [2, p. 65]. Bet buvo atskira Kulmo teisės dvarų grupė, kuri mokėjo vadinamąjį ūbinį mokestį: šiems visai nebuvo taikoma karinė prievolė. Visišką atleidimą nuo karinės prievolės kai kurie vokiški lenininkai gavo kaip ypatingą ordino malonę be įpareigojimų duoti ordinui kokią duoklę ar mokėti tam tikrus mokesčius.

Kulmo teise kolonistai vadovavosi nustatydami turto perleidimo ir paveldėjimo teisę. Vokiečių dvarininkų žemes pagal Kulmo teisės nuostatus galėjo paveldėti ir sūnūs, ir dukros, ir kiti giminaičiai. Tai buvo flamandiškoji paveldėjimo teisė, pagal kurią, mirus vyrui, pusę turto turėjo gauti žmona, o kitą pusę vaikai: tiek vyriškosios, tiek moteriškosios lyties. Anksčiau mirus žmogui, turtas taip pat buvo dalijamas pusiau: viena dalis – vyrui, antra – vaikams. Jei įpėdinių nebuvo, antroji turto dalis turėdavo tekti artimiausiems giminaičiams. Šie flamandų paveldėjimo teisės nuostatai buvo taikomi vokiečių dvarininkams, nors Kulmo privilegijoje tebuvo pasakyta, jog teisę į palikimą turi abiejų lyčių įpėdiniai [2, p. 70].

Be jau paminėtų teisių, kurios paprastai suteikiamos visiems Kulmo teisės turėtojams, kai kurie vokiečių

dvarininkai, sugebėję pelnyti krašto valdovo malonę, gaudavo ir kitokių, papildomų, teisių: statyti malūnus, smukles, bažnyčias, steigti kaimus ir kitų. Teisė steigti smukles buvo suteikiama daug rečiau negu teisė statyti malūnus. Dokumentuose, Ordino išduotuose vokiečių dvarininkams XIV šimtmečio antroje pusėje, dažnai parašyta, kad dvarininkui atiduodamoje žemėje teisė steigti smukles pasilieka Ordinas. Teisė steigti kaimus ir statyti bažnyčias buvo suteikiama patiems stambiausiems vokiečių feodalams, kuriems tuo pačiu buvo suteikiama ir patronato arba prezentacijos teisė (*jus patronatus, jus presentanti*). Tokių plačių teisių suteikimą matome 1297 metų dokumente, Varmijos vyskupo išduotame Aleksandrui fon Lichtenau. Šiuo dokumentu minėtam Lichtenau užrašomas 100 ūbų žemės plotas su visokiu naudojimu vaisiais suteikiant teises žvejoti bei medžioti, didžiąsias bei mažąsias jurisdikcijas, taip pat galią vykdyti malonės teisę nusmerktiems nusikaltėliams, teisę steigti kaimus vokiškąja teise, pagaliau steigti bažnyčias patronato teisėmis [2, p. 75].

Dvarininkų teisminė galia buvo skiriama kaip mažoji ir didžioji jurisdikcija. Jie galėjo savo valstiečius bausti ne tik menkesnėmis fizinėmis bausmėmis, bet ir kaulų laužymo bei mirties bausme, bet pastaraisiais dviem atvejais ponas įpareigojamas prieš nuosprendžio vykdymą apie tai pranešti krašto valdovui. Viešuosiuose keliuose padaryti nusikaltimai dažniausiai priklausė krašto valdovo jurisdikcijai nepriklausomai nuo to, per kieno žemę ėjo tokie keliai. Nusikaltimai, padaryti ant privačių kelių, priklausė jurisdikcijai to feodalo, per kurio žemę jie ėjo. Tačiau kartais valdovo malonę pelnęs feodolas gaudavo ir viešųjų kelių jurisdikciją. Apie tai taip pat liudija 1297 metais Aleksandrui fon Lichtenau išduotas dokumentas [2, p. 70].

PAVELDĖJIMO INSTITUTAS BALŲ PAPROTINĖS TEISĖS ŠALTINIuose

Pirmasis prūsų sukilimas, remiamas Pamaro kunigaikščio Svetopolko ir Lietuvos, sudavusių smūgį Kulmo žemei, užtruko keletą metų ir baigėsi 1249 m. Christburgo sutartimi, kuri yra viena iš vertingiausių Europos viduramžių tarptautinės teisės paminklų, – tai taikos sutartis, pasirašyta Ordino ir prieš jį sukilusių Pamedės, Varmės, Natangos srities gyventojų.

Sutarties tekstą galima suskirstyti į preambulę ir tris dalis: pirmoje rašoma apie suteiktas teises, antroje – prūsų pasižadėjimas atsisakyti pagoniškų apeigų bei priimti bažnytinius įsipareigojimus, trečioje – apie priimtus politinio paklusnumo įsipareigojimus, „kad minėtosios nesantaikos kėlėjai yra grąžinti tikros taikos ir santaikos vienybėn“ [2, p. 242].

Apie susiformavusį paveldėjimo institutą liudija 1249 m. Christburgo sutarties pirmoje dalyje išdėstyti turtinių teisių reikalavimai, t. y. laisvai pirkti ir parduoti kilnojamąjį turtą: „turi būti leidžiama pirkti bet kokius daiktus iš asmenų, iš kurių pirkti jie panorės ir elgtis su jais savo nuožiūra“ [2, p. 238], laisvai daryti pinigine apyvartą, dovanoti, parduoti. Bet buvo keliama sąlyga „tai daryti teisėtais būdais“ ir leista nekilnojamąjį turtą

„sau lygiems žmonėms arba teutonams, arba prūsams“ [2, p. 239] parduoti. Bet sutartyje numatytas ir šios suteiktos teisės apribojimas viena prūsams nepalankia sąlyga: turi duoti ordinui „pakankamą laidą nuo parduodamo daikto vertės, kad pardavęs nepabėgtų pas pagonis ar ordino priešus“ [2, p. 239].

Christburgo sutartyje tiesiogiai aptarti nekilnojamojo turto pirkimo ir pardavimo teisės dalykai aiškiai liudija alodą buvus preke, o tai rodo stiprėjančius feodalinus santykius. Taip pat sutartyje pažymėta, kad visa, ką prūsai pirkis ar kitaip įsigis, „teisingyja sau ir savo teisėsiems paveldėtojams“. Tuo patvirtinama, kad ir kilnojamojo, ir nekilnojamojo turto paveldėjimas nekelia abejonių. Taip pat sutartyje pažymėta, kad kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą galima paveldėti ir pagal testamentą. Prie teisėtų paveldėtojų priskiriami sūnus, netekėjusi duktė, tėvas, motina, anūkas, brolis, sūnėnas. Tik reiktų atkreipti dėmesį į paaiškinimą, jog prūsų atstovai tokią plačią paveldėjimo teisę priėmė su dėkingumu, nes būdami „stabmeldžiais (pagonimis), anot jų pačių žodžių, paveldėtojais jie laikė tik vienus sūnus“ [2, p. 239]. Galima teigti, kad prūsų visuomenėje, iki jie pateko Ordino valdžion, turtas buvo paveldimas tik vyriškąja linija, nekilnojamosios ir kilnojamosios turtas jau buvo prekė – pirkimo ir pardavimo objektas. Sutartyje prūsų išsireikalaus teisės liudija išprususią teisinę sąmonę, laisvą disponavimą turtu, suprantamą kaip laisvės sąlyga.

Kryžiuočių valstybės istoriniuose dokumentuose randame daug liudijimų, kad greta kulmiškosios, magdeburgiškosios ir lenkiškosios teisių buvo vartojama ir prūsiškoji teisė, kuri kartais prilyginama paveldimajai teisei ir skirta prūsams. Prūsiškoji teisė dažniausiai naudojama užrašymo dokumentuose kaip žemės valdymo teisė, taip pat ir kaip privati baudžiamoji teisė. Viename didžiojo magistro 1315 metais išduotame dokumente prūsams Viltautui ir Uogintui randame parašyta, kad nužudymų ir kitose bylose jie turės prūsiškąją teisę [2, p. 92]. 1450 metais Elbinge vykusio luomų suvažiavimo nutarime teigiama, kad „kiekvienas turi pasilikti prie savosios teisės, prie magdeburgiškosios, kulmiškosios, prūsiškosios, lenkiškosios ar paveldimosios, kurios iki šiol laikėsi, turi ir toliau joje pasilikti ir į jokią kitą teisę nepereiti“ [2, p. 92]. Prūsai, remiantis daugeliu šaltinių ir senovės autorių pastebėjimais (S. Erasmo, S. Grunau, D. Lacaso ir kitų), turėjo įvairių teisinių nuostatų, kitokių negu kaimynai.

Prūsiškoji teisė buvo prūsų paprotinė teisė, veikusi nepriklausomybės laikais arba sukurta pačių prūsų vaidose (susirinkimuose). Nemaža šių nuostatų dalis, be abejonės, buvo įtraukta į Prūsiškąjį teisyne (*Jura Prutenorum*). Tai rodo vienoje teisyne redakcijų (W) pradžioje parašyti žodžiai – „tai teisės, kurios buvo priimtos ir teisingomis atrastos Pamedžionių vaidoje tūkstantis trys šimtai keturiasdešimtais metais po Viešpaties gimimo“ [4, p. 114]. Kitoje Prūsiškojo teisyne redakcijoje yra sakoma, kad teisyne teisė yra prūsų paprotinė teisė [2, p. 93], o vėlyvojoje Prūsiškojo teisyne redakcijoje randame teiginį, kad „tai yra teisė, kurios laikosi prūsai“ [4, p. 162]. Nors šie įrašai rodo šį teisyne esant tikrai prūsiškos teisės nuostatų dokumentu, bet analizuojant jo

straipsnius privalu atskirti, kur yra prūsų paprotinė teisė, o kur jau kolonizatorių priverstinai įrašyta nuostata. Tai galima padaryti tik palyginus su kitais teisės šaltiniais arba vadovaujantis bendrąja tradicija. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tuos straipsnius, kuriuose mažiau siai pakeista paprotinė teisė arba ji visai nepakitusi.

Kaip buvo minėta, prūsams buvo taikyta prūsiškoji paveldėjimo teisė. Paveldėjimo teisės nuostatų Prūsų teisyne nedaug, manytina, jog paprotys visiems buvo aiškus, ir teisyne sudarytojai nematė reikmės jį užrašyti. Pamedės teisyne randame tik kai kuriuos fragmentus, dažniausiai teigiama, kad kai nelieka vyriškos giminės įpėdinių, „jei laisvas žmogus miršta be įpėdinių ir palieka netekėjusias seseris, kurios nesugyvena su jo žmona, tai jos paima pusę turto ir žmonai palieka pusę, jos negali žmonos palikti tik su jos įneštu turtu (kraičiu)“ [3, p. 35]. P. Pakarklis šį straipsnį (34) verčia taip: „jei negali taip susitarti, kad žmonai paliktų tik jos įneštus turtais“ [2, p. 245]. Pagal bendrąją baltiškąją tradiciją tikslėnis yra P. Pakarklio vertimas. Šiuo išimtinu atveju žmonai turėtų priklausyti ne tik atsineštas turtas, bet pusė bendro turėto ir kartu gyvenant įgyto turto. Ir kitame straipsnyje kalbama apie našlės turto atidalijimą, tik jau nuo brolių: „pamedžionys yra nutarę, jei du broliai gyvena kartu – atsidalinę ar neatsidalinę – ir vienas iš jų miršta, o jo žmona su svainiu nesutaria, tai žmona su svainiu gali pasidalinti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, ir taip ji gali gyventi atsiskyrusi su savo vyro turtu visą amžių“ [3, p. 45]. Iš šių pavyzdžių matome, kad žmonai priklauso tokia pati, kaip ir kitiems giminaičiams, nesvarbu ar jie vyriškosios, ar moteriškosios lyties, dalis, jei ji nenori bendrai ūkininkauti.

Randame ir keletą straipsnių, kuriuose kalbama apie turto dalijimą broliams. Viename iš jų sakoma: „jei broliai buvo nepasidalinę tėvo palikimo ir vienas ar du iš jų uždirbo kitą turtą, kai jie nori tėvo palikimo dalies, turi uždirbtą turtą įtraukti į dalinimą, jei to nenori, tai tėvo palikimo dalies negauna“ [3, p. 35].

Manytina, kad turto pasidalijimas tarp artimų giminių: brolių, seserų, našlių, buvo išimtiniai atvejai, „jei nesutardavo“, o įprastai buvo stengiamasi išlaikyti bendrą ūkį ir kilnojamojo ar nekilnojamojo turto neskaidyti. Tą nuostatą patvirtina ir straipsnis apie pamedžionis, kuriame sakoma: „jei miršta žmogus, turįs pamedžionių teisę, palikdamas du sūnus, vyresnysis sūnus gauna dokumentą, o jaunesnysis sūnus dėl to savo teisių nenustojia“ [3, p. 53]. Šią nuostatą randame ir Pirmajame Lietuvos statute [11]. Čia galima išvelgti ne tik vyresniojo pirmumo teisę, bet ir įpareigojimą išsaugoti tėvo paliktą turtą jaunesniems paveldėtojams. 107 straipsnyje randame, kad paveldima pagal žemutinę liniją, nes rašoma: „jei žmogus turi sūnų ir sūnus yra atsidalijęs nuo tėvo ir miršta, palikęs vaikų, tai vaikai – artimesni paveldėtojai negu senelis. Taip pat reikia jiems paskirti globėjus, vaikams ir žmonai“ [3, p. 55]. O antra šio straipsnio dalis suteikia žinių, kad paprotys nustato ir globos institutą. Globa pagal Lietuvos statutus šeimos santykių kontekste suprantama kaip nuolatinis pagalbos teikimas vaikams, turintiems turtą, nuo jų gimimo iki pilnametystės (sūnams), o merginoms – kol ištekės [12, p. 176].

Platesnį paveldėjimo teisės vaizdą galime atkurti tik remdamiesi kitais išlikusiais negausiais dokumentais: tai – žemės užrašymo, leidimo naudotis ar kitaip disponuoti.

Prūsų teisės turėtojai buvo labiau suvaržyti turtų perleidimo srityje negu kulmiškosios teisės turėtojai. Jei kulmiškosios teisės turėtojai vokiečiai buvo tikri savųjų turtų savininkai, jų turtus Ordinas neretai vadindavo alodais, tai prūsiškosios teisės turėtojai savuosius turtus valdė aiškaus leno teisėmis. Aukščiausiosios žemės nuosavybės teisės uzurpavimas lėmė tai, kad pasikeitė pati prūsų laisvės sąvoka. Christburgo sutartyje tai suprantama kaip laisvas disponavimas kilnojamuoju ir nekilnojamuoju turtu, o 1262 m. dovanojimo akte prūsui Tropui (Tropo), kuris gavo žemės pirmąkart, pažymėta, kad jis „atleistas nuo dešimtinės ir valstietišku darbų“ [8, p. 124]. Šios suteiktos laisvės įrodo atsirandant šias laisves turinčius nobilius ir jų neturinčius beteisius valstiečius. Įbaudžiavinimo procesas užkariautoje Prūsijoje vyko sparčiau negu Lietuvoje, ir supratimas apie valstiečių priklausomybę buvo skirtingas. Apie tai galime spręsti iš Vytauto ginčo su Ordinu po 1398 m. Salyno sutarties, kurios viena sąlyga buvo išduoti bėglius, nelaisvus žmones. Dėl skirtingo Ordino juristų ir didžiojo kunigaikščio požiūrio į valstiečių padėtį ginčas truko nemažai metų, yra išlikę dešimtys Ordino ir du lietuvių dokumentai. Ordinui visi Žemaitijos (ir Prūsijos) valstiečiai buvo jo lažininkai, todėl turėjo būti išduodami. Vytauto vyriausybė, matyt, remdamasi vietos praktika, nelaisvais laikė tik privačių tėvonijų valstiečius [8, p. 172].

IŠVADOS

Išnagrinėjus šiuos baltų paprotinės teisės šaltinius galima teigti, kad:

- prūsų teisės šaltiniai yra lietuvių paprotinės teisės dalis;
- prūsai ir lietuviai XII–XIV a. turėjo išlavintą teisinę sąmonę;
- prūsų paprotinė teisė, galiojusi nepriklausomybės laikais, buvo sukurta pačių prūsų vaidose (susirinkimuose);
- laisvą disponavimą turtu jie suprato kaip laisvės sąlygą;
- prūsų visuomenėje, iki jie pateko Ordino valdžion, turtas buvo paveldimas tik vyriškąja linija, nekilnojamas ir kilnojamas turtas jau buvo prekė – pirkimo ir pardavimo objektas;
- baltų suvoktos bei gintos vertybės neprarado svarbos ir dabar, *jei norime tūkstantmečio minėjimą pasitikti orūs*;
- Christburgo sutartis (1249 m.), Pamedės teisyne (1340 m.) verti išsamesnių ne tik istorikų, bet ir teisininkų studijų.

LITERATŪRA

1. **Andriulis V.** Lietuvos statutų (1529, 1566, 1588 m.) šeimos teisė. – Vilnius, 2003.
2. **Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos** 1529 metų Statutas. – Čikaga, 1971.
3. **Gedimino** laiškai. – Vilnius, 2003
4. **Jura Prutenorum.** – Torun, 1963.
5. **Pakarklis P.** Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. – Vilnius, 1948.
6. **Памято В.** Помезанская правда. – Москва, 1955.
7. **Šnaideraitas O.** Prūsai. – Vilnius, 1989.
8. **Vėlius N.** Senovės baltų pasaulėžiūra. – Vilnius, 1983.
9. **Andriulis V.** Pamedės teisyne (1340) baudžiamoji teisė ir procesas // Socialistinė teisė. 1978. Nr. 1.
10. **Pašuto V.** Lietuvos valstybės susidarymas. – Vilnius, 1971.
11. **Grunau S.** Preussische chronik. – Leipzig, 1875.
12. **Yčas J.** Simono Grunau XVI amžiaus kronisto reikalai. – Kaunas, 1922.

INSTITUT DER ERBFOLOGE IN QUELLEN DES BALTISCHEN GEWOHNHEITSRECHTS (XII–XIV JH.)

Regina Gelumauskienė*
Mykolas Romeris Universitāt

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Quellen des baltischen Gewohnheitsrechts sind nicht ergebnisreich. Es sind sogar keine direkte Quellen erhalten. Uns erlauben die Kenntnisse über das durch reiche Traditionen kennzeichnendes baltisches Gewohnheitsrecht solche Unterlagen, wie der Vertrag von Christburg (1249), das Gesetzbuch von Pomezanen (1340), die Unterlagen von Grundstücken. Preußen und Balten haben sich hartnäckig gegen die Kurien des Papst sowie die Angriffe des Kreuzritterordens gewehrt. Bei der Verteidigung ihres Landes von der Eroberung haben sie sich vor allem um die Bewahrung ihrer Rechte sowohl auf das unbewegliche, als auch auf das bewegliche Vermögen bemüht, damit sie frei darüber verfügen, es erben oder auf andere zulässige Art und Weise es erwerben könnten. Obwohl möglich, dass das in erhaltenen schriftlichen Quellen aufgezeichnete preußische Gewohnheitsrecht durch die Synthese mit dem deutschen Recht fremde rechtliche Form angenommen hatte, doch wurden dadurch die meisten Grundsätze des Gewohnheitsrechts aufbewahrt.

Es wird im Artikel die Aufmerksamkeit den von Balten begriffenen und verteidigten Werten geschenkt. Es werden auch die Merkmale des Instituts der Erbfolge im baltischen Gewohnheitsrecht hervorgehoben.

Grundbegriffe: die Quellen des baltischen Rechts, das Gewohnheitsrecht, das Institut der Erbfolge.

* Mykolas Romeris Universitāt, Rechtswissenschaftliche Fakultāt, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte, Lektorin.